

Αναγκαστική εξαφάνιση και παράτυπη παράδοση Τούρκου υπηκόου, από τις ελληνικές στις τουρκικές αρχές*

Ιωάννα Πέρβου**

Εισαγωγή

Στην υπόθεση *B.Y. κατά Ελλάδας*, οι απόψεις του αιτούντος και του εναγόμενου κράτους δίστανται ως προς τα πραγματικά περιστατικά. Πιο συγκεκριμένα, ο αιτών είναι Τούρκος υπήκοος γεννηθείς το 1987. Υποστηρίζει ότι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Τουρκία φοβούμενος διώξεις για πολιτικούς λόγους. Μάλιστα, παραθέτει στοιχεία από τα οποία προκύπτει ότι είχε συλληφθεί πολλές φορές κατά το παρελθόν και υπέστη βασανιστήρια και κακομεταχείριση από τις τουρκικές αρχές, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα κατάγματα σε γόνατο και μύτη και μόνιμα σημάδια στο σώμα του. Σε απροσδιόριστο χρονικό σημείο, ο αιτών εισήλθε στην Ελλάδα και έκτοτε, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, προσπάθησε αρκετές φορές να του δοθεί άσυλο, χωρίς όμως αυτό να είναι εφικτό εξαιτίας της πρακτικής που ακολουθούσαν κατά την περίοδο εκείνη οι αρμόδιες ελληνικές αρχές.

Στις 19 Απριλίου 2013, οι ελληνικές αρχές λαμβάνουν από την Interpol διεθνές ένταλμα σύλληψης και «κόκκινο σήμα», σύμφωνα με τα οποία ο αιτών ήταν μέλος αριστερής τρομοκρατικής οργάνωσης που δρούσε στην Τουρκία. Ο προσφεύγων αντιμετώπιζε εγκλήματα, οι ποινές των οποίων ξεπερνούσαν τα είκοσι δύο (22) έτη.

Κατά την παραμονή του στην Ελλάδα, ο αιτών υποστήριξε ότι είχε επικοινωνήσει με το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (Greek Council for Refugees) προκειμένου να βοηθηθεί στην αίτηση ασύλου και εγγράφηκε στο μητρώο του στις 13 Μαΐου 2013. Στη συνέχεια, το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες παρέπεμψε τον αιτούντα στη μη κυβερνητική οργάνωση (ΜΚΟ) «Μετάδραση», επειδή κατά την περίοδο εκείνη διεξήγαγε πρόγραμμα για την αναγνώριση θυμάτων βασανιστηρίων, με την προσδοκία να επιστευθεί η χορήγηση καθεστώτος ασύλου. Στις 31 Μαΐου 2013, κοινωνική λειτουργός της «Μετάδρασης» συνέταξε, κατόπιν συνέντευξης με τον αιτούντα, έκθεση που βεβαίωνε ότι ήταν θύμα βασανιστηρίων και έπρεπε να ενταχθεί στο αντίστοιχο πρόγραμμα αναγνώρισης και αποκατάστασής τους.

Παράλληλα, κατά τον ίδιο μήνα, μέλη του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες επικοινωνήσαν με τη Διεύθυνση Αλλοδαπών Αττικής και την Υπηρεσία Ασύλου, ενημερώνοντάς τους για την κατάσταση του αιτούντος και την ανάγκη χορήγησης ασύλου και εξαιτίας των βασανιστηρίων που είχε υποστεί, χωρίς να λάβουν οποιαδήποτε απόκριση. Έκτοτε, η νομική υπηρεσία του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες επικοινωνήσε αρκετές φορές με τις αρμόδιες υπηρεσίες, ώστε να καταγραφεί η αίτηση ασύλου του αιτούντος ως θύματος βασανισμού, χωρίς όμως η χορήγηση να καταστεί εφικτή, επειδή η λίστα αναμονής ήταν πολύ μεγάλη και το πρόγραμμα της ΜΚΟ «Μετάδραση» είχε κλείσει προσωρινά.

Στις 30 Μαΐου 2013, και ενώ η κατάσταση του αιτούντος ως προς την αίτηση για χορήγηση ασύλου βρίσκεται σε τέλμα, ο προσφεύγων απάγεται από δημόσιο χώρο. Πιο συγκεκριμένα, ο αιτών, βγαίνοντας από εστιατόριο στην περιοχή των Εξαρχείων, κατευθυνόταν προς τα γραφεία της Επιτροπής Αλληλεγγύης Πολιτικών Κρατουμένων, όπου φέρεται να ακινητοποιήθηκε διά της βίας από τέσσερα ή πέντε άτομα με πολιτικά ρούχα σε δημόσια θέα. Κατά τη μαρτυρία του, τον επιβίβασαν διά της βίας σε σταθμευμένο όχημα, το οποίο ανέπτυξε

* Εισήγηση στην εκδήλωση με τίτλο «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2023)» που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των Ημερίδων «Δημήτριος Ευρυγένης», στη Θεσσαλονίκη, στις 20 Μαΐου 2024. Θερμές ευχαριστίες στους διοργανωτές και τους συμμετέχοντες για τα πολύ χρήσιμα σχόλια και παρατηρήσεις.

** Δ.Ν., *Εντεταλμένη διδασκαλίας Δημοσίου Δικαίου, Νομική Σχολή ΠΠΘ*

μεγάλη ταχύτητα. Το αυτοκίνητο που επιβιβάστηκε ο αιτών δεν έφερε τα εξωτερικά στοιχεία υπηρεσιακών οχημάτων, αλλά ακολουθούνταν από όχημα με τα διακριτικά της Ελληνικής Αστυνομίας. Το περιστατικό έλαβε χώρα σε κοινή θέα και, έτσι, αυτόπτες μάρτυρες κάλεσαν αμέσως την Ελληνική Αστυνομία. Συνεπώς, οι αρχές είχαν γνώση της απαγωγής σε πραγματικό χρόνο. Ακόμα, ένας οδηγός ταξί, που ήταν και αυτόπτης μάρτυρας, ακολούθησε το αυτοκίνητο στο οποίο επιβίβασαν τον αιτούντα. Για να βοηθήσει το θύμα, κάλεσε την Ελληνική Αστυνομία και έδωσε πληροφορίες για τον τύπο του αυτοκινήτου (χρώμα, μάρκα, μοντέλο), τον αριθμό πινακίδων και τη διαδρομή που ακολουθούσε. Παράλληλα, εκπρόσωποι του αιτούντος και μέλη του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες ενημέρωσαν την Ελληνική Αστυνομία και τη Διεύθυνση Αλλοδαπών για την ταυτότητα του απαχθέντος και του κινδύνου που διέτρεχε.

Ο προσφεύγων καταθέτει ότι οι απαγωγείς του μιλούσαν ελληνικά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Ο ίδιος δεν είχε εικόνα της διαδρομής, καθώς του έκλεισαν τα μάτια, στην αρχή με τα χέρια τους και στη συνέχεια με τη χρήση κουκούλας. Εκτός από το αίσθημα ασφυξίας που του προκάλεσε η κουκούλα, ο αιτών ακινητοποιήθηκε με χειροπέδες, ενώ δεν είχε πρόσβαση σε νερό, φαγητό και εγκαταστάσεις υγιεινής. Τέλος, καταθέτει ότι ξυλοκοπήθηκε βάνουσα μέσα στο όχημα που αρχικά επιβιβάστηκε, αλλά και όταν άλλαξε οχήματα κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Το πρωί της 31ης Μαΐου 2013, ο προσφεύγων σύρθηκε διά της βίας εκτός του οχήματος και η ομάδα που τον κρατούσε τον παρέδωσε σε άλλη ομάδα που βρισκόταν σε τουρκικό έδαφος. Η παράδοση έλαβε χώρα στα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα στον Έβρο. Η ομάδα που τον παρέλαβε του άλλαξε χειροπέδες, ενώ οι δύο ομάδες επικοινωνούσαν μεταξύ τους στην αγγλική γλώσσα.

Εντέλει και έπειτα από αρκετή ώρα βαδίσματος με χειροπέδες και κουκούλα, ο προσφεύγων έφτασε σε κτήριο και ενημερώθηκε ότι βρίσκεται στην αντιτρομοκρατική υπηρεσία της Αδριανούπολης. Μάλιστα, με εμφανή ειρωνικό τόνο, οι τουρκικές αρχές των «καλωσόρισαν στην Τουρκία». Δυνάμει των ανωτέρω, ο προσφεύγων ζήτησε από το ΕΔΔΑ να αποφανθεί ότι η επιστροφή του στην Τουρκία και η παράδοσή του από τις ελληνικές στις τουρκικές αρχές συνιστά αναγκαστική εξαφάνιση και παραβιάζει τις διατάξεις της ΕΣΔΑ.

Κατά τις πρωινές ώρες της 31ης Μαΐου 2013, δικηγόροι του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες απέστειλαν επιστολή προς τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης, ζητώντας να μάθουν το ακριβές μέρος όπου κρατιόταν ο προσφεύγων. Εκτός από στοιχεία για τον τόπο κράτησης του προσφεύγοντος, η επιστολή ανέφερε την αυξημένη πιθανότητα να εκτεθεί σε κακομεταχείριση, και πιθανή παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ. Στις 2 και 5 Ιουνίου 2013, η Ελληνική Αστυνομία και η Διεύθυνση Αλλοδαπών, αντίστοιχα, ενημέρωσαν ότι δεν είχαν καταγραφή της παρουσίας του αιτούντα στη χώρα και στοιχεία του στα αρχεία τους. Τις αμέσως επόμενες ημέρες, η Ελληνική Αστυνομία συνέταξε έκθεση βάσει της οποίας οι πινακίδες του εμπλεκόμενου στην απαγωγή οχήματος ανήκαν σε αυτοκίνητό της από το 2005. Από το 2013 και έπειτα, το όχημα χρησιμοποιούνταν από την αντιτρομοκρατική υπηρεσία.

Στα παραπάνω πραγματικά περιστατικά που κατέθεσε ο αιτών, το εναγόμενο κράτος αντέτεινε ότι ποτέ δεν είχε υποβάλει αίτηση ασύλου και γι' αυτό δεν υπήρχε ίχνος παρουσίας του στην Ελλάδα, ούτε και επίσημη καταχώρισή του. Κατά την Ελληνική Κυβέρνηση, ο προσφεύγων ήταν ύποπτος για τρομοκρατικές ενέργειες και γι' αυτό συνελήφθη από τις τουρκικές αρχές. Στη συνέχεια, αποχώρησε παράτυπα από την Ελλάδα και εισήλθε παράτυπα στην Τουρκία. Για αυτή την παράτυπη διασυνοριακή παράδοσή του στις τουρκικές αρχές δεν προσέθεσε κάποιο άλλο στοιχείο.

1. Οι αναγκαστικές εξαφανίσεις ενώπιον του ΕΔΔΑ

Οι υποθέσεις εξαφανίσεων που έχουν απασχολήσει το ΕΔΔΑ είναι πλέον αρκετές. Από τη δεκαετία του '90 και έπειτα, το ΕΔΔΑ έχει έρθει αρκετές φορές αντιμέτωπο με πρακτικές εξαφανίσεων που εφάρμοζε το εκάστοτε εναγόμενο κράτος. Η αντιμετώπιση του φαινομένου από το δικαστήριο του Στρασβούργου δεν ήταν πάντοτε επιτυχής ή επαρκής, κυρίως διότι η πρακτική των αναγκαστικών εξαφανίσεων ήταν καταρχάς ξένη στα περισσότερα κράτη-μέρη της ΕΣΔΑ¹. Ωστόσο, με το πέρασμα των ετών, η πρακτική αναγκαστικών εξαφανίσεων αποτέλεσε δυστυχώς μέρος της κρατικής πρακτικής αρκετών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κάτι που σηματοδότησε ταυτόχρονα και τη μεγαλύτερη τριβή του ΕΔΔΑ με την πρακτική αυτή².

Συνοπτικά, οι υποθέσεις που εξετάστηκαν από το ΕΔΔΑ μπορούν να χωριστούν σε τέσσερις διακριτές κατηγορίες. Πρώτον, το δικαστήριο κλήθηκε να απαντήσει εάν οι εξαφανίσεις που λάμβαναν χώρα στην Τουρκία κατά πολιτών με κουρδική καταγωγή, ή με έντονη δραστηριότητα υπέρ του κινήματος για ανεξάρτητο κουρδικό κράτος στα μέσα της δεκαετίας του '90, αποτελούσαν παραβίαση της Συνθήκης (α)³. Πρόκειται για το πρώτο χρονικά κύμα εξαφανίσεων που απασχόλησε το Στρασβούργο, το οποίο έλαβε πλήθος παραπόνων για την κρατική συμπεριφορά κατά αυτών των ομάδων. Έπειτα, το ΕΔΔΑ είχε να εξετάσει εάν η πρακτική αποτελούσε επισήμως μέρος της ρωσικής πολιτικής που στόχευσε πολίτες στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου και στο ομοσπονδιακό διαμέρισμα της Τσετσενίας (β)⁴. Και σε αυτή την περίπτωση, το δικαστήριο έγινε αποδέκτης μεγάλου όγκου ατομικών προσφυγών από τις οικογένειες των εξαφανισθέντων, γεγονός που τις χαρακτήρισε ως το δεύτερο κύμα εξαφανίσεων. Περαιτέρω, περίπου από τις αρχές του 2010 και μετά, το Στρασβούργο ασχολήθηκε σε βάθος με περιπτώσεις εξαφανίσεων που σχετίζονταν με τον λεγόμενο «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» (γ)⁵. Σε αυτή την τρίτη κατηγορία, οι υποθέσεις δεν ήταν πολυάριθμες, αλλά το δικαστήριο όφειλε να αποκωδικοποιήσει εάν σύνθετες κρατικές πρακτικές πληρούσαν τα στοιχεία της αναγκαστικής εξαφάνισης. Τέλος, το ΕΔΔΑ έχει εκδικάσει υποθέσεις μαζικών εξαφανίσεων κατά τη διάρκεια ένοπλων συγκρούσεων και έχει κληθεί να αξιολογήσει την παραβίαση των δικαιωμάτων της Σύμβασης σε αυτό το πλαίσιο (δ)⁶.

1.1. Η πρώτη φάση της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Η νομολογία του δικαστηρίου διαφοροποιήθηκε μέσα στον χρόνο και εξελίχθηκε σημαντικά. Ειδικότερα, στο πρώτο κύμα εξαφανίσεων που εστιαζόταν χωρικά σε υποθέσεις κατά της Τουρκίας, κρίνεται ότι το δικαστήριο δεν αντιμετώπισε τις εξαφανίσεις ως κρατική πρακτική με συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες. Οι αποφάσεις σε εκείνες τις υποθέσεις χαρακτηρίζονται από την αδυναμία του Στρασβούργου να κατανοήσει ότι στόχος της πρακτικής είναι να αποκρύψει όλα εκείνα τα στοιχεία που πιστοποιούν ότι το κράτος ευθύνεται για την εξαφάνιση του

¹ H. KELLER / C. HERI, *Enforced Disappearance and the European Court of Human Rights: A 'Wall of Silence, Facti-Finding Difficulties and States as 'Subversive Objectors'*, *Journal of International Criminal Justice*, 2014, σσ. 735-750, 737.

² I. PERVOU, *The Right Not to Be Subjected to Enforced Disappearance; Concept, Content, Scope*, Springer, Χάγη, 2023, σσ. 30-35.

³ K. AVINCAN, *The Resurgence of Enforced Disappearances in the Aftermath of the July 15, 2016, Failed Coup Attempt in Turkey: A Systematic Analysis of Human Rights Violations*, *Human Rights Review*, 2024, σσ. 67-98, 69-70.

⁴ F. VAN DER VET, *Seeking Life, Finding Justice: Russian NGO Litigation and Chechen Disappearances Before the European Court of Human Rights*, *Human Rights Review*, 2012, σσ. 303-325.

⁵ I. PERVOU, *Unacknowledged Administrative Detention: Another Narrative of Enforced Disappearance*, *Antigone*, 2012, σσ. 124-138, 135.

⁶ W. A. SCHABAS, *Synergy or Fragmentation? International Criminal Law and the European Convention on Human Rights*, *Journal of International Criminal Justice*, 2011, σσ. 609-632.

πολίτη⁷. Έτσι, το ΕΔΔΑ απέρριψε αρκετές προσφυγές επί τη βάση ότι οι ενάγοντες δεν προσκόμιζαν εκείνα τα αποδεικτικά στοιχεία που θα καθιστούσαν το κράτος θύτη των εξαφανίσεων, και θα στοιχειοθετούσαν παραβίαση της ΕΣΔΑ. Το υψηλό αποδεικτικό όριο που υιοθέτησε το Στρασβούργο δεν επέτρεψε τη δικαίωση στους συγγενείς των θυμάτων⁸. Μάλιστα, έχει διατυπωθεί η γνώμη ότι οι συγγενείς και οικείοι των εξαφανισθέντων κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μια *probatio diabolica*⁹, καθώς η προσφυγή τους επικεντρωνόταν ακριβώς στο γεγονός ότι το εναγόμενο κράτος δεν συνεργαζόταν επουδενί, ούτως ώστε να έχουν γνώση της τύχης των θυμάτων.

Επιπρόσθετα, το ΕΔΔΑ εφάρμοσε μια σχετικά στενή ερμηνεία της έννοιας του θύματος και δεν αναγνώρισε σε αρκετούς προσφεύγοντες αυτή την ιδιότητα. Με άλλα λόγια, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν διέγνωσε πως η πρακτική των αναγκαστικών εξαφανίσεων στοχεύει ενίοτε και στον εκφοβισμό των οικείων του άμεσου θύματος¹⁰. Οι συγγενείς του εξαφανισθέντα είναι και αυτοί θύματα της πρακτικής, αφού βιώνουν έντονη ψυχική οδύνη που οφείλεται στο γεγονός ότι δεν έχουν καμία πληροφόρηση για την τύχη του άμεσου θύματος. Συνεπεία τούτου, κάποιες υποθέσεις απορρίφθηκαν και επειδή κρίθηκε ότι οι προσφεύγοντες δεν συγκέντρωναν τα στοιχεία που θα τους καθιστούσαν «θύμα» κατά τη Συνθήκη¹¹. Τέλος, η τρίτη και σημαντικότερη αδυναμία που ανιχνεύεται στο πρώτο κύμα υποθέσεων εξαφανίσεων στον ευρωπαϊκό χώρο αφορά στη μη διάγνωση ενός επαναλαμβανόμενου μοτίβου που είχε σχεδιαστεί από το εναγόμενο κράτος για να αποδυναμώσει την ομάδα που είχε θέσει στο στόχαστρο. Η ανάδειξη ενός προτύπου είναι το πλέον κρίσιμο σημείο στην εκδίκαση υποθέσεων εξαφάνισης, αφού έτσι το εκάστοτε δικαιοδοτικό όργανο αναγνωρίζει ποια κράτη εφαρμόζουν την παράνομη πρακτική και άρα μπορεί να προχωρά στην υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών της κάθε υπόθεσης με μεγαλύτερη ασφάλεια. Πιο απλά, η διακρίβωση ύπαρξης μοτίβου αποτελεί κρίσιμο αποδεικτικό παράγοντα¹².

Οι παραπάνω ελλείψεις αποτέλεσαν το επίκεντρο της κριτικής από τη θεωρία. Ωστόσο, αυτή η κριτική δεν είναι δίκαιη ή πλήρης εάν δεν τεθεί στο ευρύτερο ιστορικό και δογματικό συγκείμενο. Σε εκείνο το χρονικό πλαίσιο, η τυποποίηση της πρακτικής των αναγκαστικών εξαφανίσεων δεν ήταν ολοκληρωμένη¹³. Σε διεθνές επίπεδο, υπήρχε η διακήρυξη του ΟΗΕ για τις αναγκαστικές και ακούσιες εξαφανίσεις, αλλά δεν είχε συνομολογηθεί ακόμη η θεματική σύμβαση. Η πρακτική των εξαφανίσεων ήταν ευρέως διαδεδομένη στις χώρες της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής και για πολλούς ερευνητές αποτελούσε φαινόμενο με τοπικό χαρακτήρα¹⁴. Η έλλειψη σαφούς διεθνούς νομικού πλαισίου, και ειδικότερα ενός συμπεριληπτικού ορισμού του φαινομένου, σε συνδυασμό με τη συγκέντρωση των

7. I. TAQI, *Adjudicating Disappearance Cases in Turkey: An Argument for Adopting the Inter-American Court of Human Rights Approach*, *Fordham International Law Journal*, 2000, σσ. 940-987, 965.

8. I. PERVOU, *The Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance: Moving Human Rights Protection Ahead*, *European Journal of Legal Studies*, 2012, σσ. 120-142, 127-128.

9. T. SCOVAZZI / G. CITRONI, *The Struggle Against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention*, *Martinus Nijhoff Publisher & VSP, Χάγη*, 2007, σ. 191.

10. G. CITRONI, *Fifty Shades of Suffering? The Wavering International Jurisprudence on Relatives of Disappeared Persons as Victims of Human Rights Violations*, στο: M. Giovanna Bianchi / M. Luci (επιμ.), *Psychoanalytic, Psychosocial, and Human Rights Perspective on Enforced Disappearance*, *Routledge, Λονδίνο*, 2024, σσ. 113-132.

11. H. RUSSELL, *Striving for Never Again: A European Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance and the Veiled Protection of Article 2 of the ECHR*, *Inter-American and European Human Rights Journal*, 2016, σσ. 470-499, 485.

12. S. JANINA / E. DECAUX, *The International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance: A Human Rights Instrument of the 21st Century: Reflections on its 10th Anniversary of the Entry into Force*, *Droits Fondamentaux*, 2021, σσ. 1-54, 4, 16.

13. K. KAMBER, *Prosecuting Human Rights Offences: Rethinking the Sword*, *Brill, Λάιντεν*, 2017, σ. 96.

14. A. E. DULITZKY, *The Latin-American Flavor of Enforced Disappearances*, *Chicago Journal of International Law*, 2019, σσ. 423-489, 476.

περισσότερων περιστατικών εξαφάνισης στην αμερικανική ήπειρο, είχε ως αποτέλεσμα να εγκλωβιστεί ο νομικός πολιτισμός στην αρχετυπική μορφή της πρακτικής¹⁵. Με άλλα λόγια, ως εξαφάνιση νοούνταν μόνο η πρακτική που είχε τα ακριβή στοιχεία που εφάρμοζαν συγκεκριμένα κράτη και τα οποία είχε εντοπίσει και αναλύσει το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΑΔΔΑ)¹⁶.

Πιο συγκεκριμένα, η παραδοσιακή μορφή της πρακτικής σχετιζόταν με απολυταρχικά καθεστώτα¹⁷, που απήγαγαν ή άρπαζαν τα θύματα παρουσία συγγενών και στη συνέχεια αρνούνταν οποιαδήποτε ανάμειξη σε αυτό. Ενώ τα θύματα επιβιβάζονταν με τη βία σε αυτοκίνητα με κρατικές πινακίδες, που ανήκαν ως επί το πλείστον στις μυστικές υπηρεσίες, οι αρχές δεν έδιναν καμία πληροφορία και ισχυρίζονταν πως δεν είχαν ανάμειξη. Το αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν, αφενός, το θύμα να τίθεται εκτός της έννομης προστασίας και, αφετέρου, οι οικείοι του να μην έχουν κάποιο πρόσφορο μέσο να το αναζητήσουν¹⁸. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, οι εξαφανισθέντες ήταν θύματα βασανιστηρίων ή απάνθρωπης, ταπεινωτικής και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή έχαναν τη ζωή τους¹⁹. Αυτή η περιγραφή των αναγκαστικών εξαφανίσεων, καίτοι ακριβής, αποτέλεσε παγίδα για τη νομική αποτύπωση του φαινομένου, καθώς οποιαδήποτε πρακτική δεν ομοιάζε σε αυτήν, δεν λογιζόταν ως αναγκαστική εξαφάνιση. Έτσι, το πρώτο κύμα υποθέσεων κατά της Τουρκίας δεν συσχετίστηκε αμέσως με την πρακτική της εξαφάνισης²⁰.

Σε δογματικό επίπεδο, η δυσκολία κατανόησης της εξαφάνισης εκείνη την εποχή δεν οφειλόταν μόνο στην ανυπαρξία ορισμού ή ενός νομικά δεσμευτικού κειμένου. Αντίθετα, οφειλόταν και στο γεγονός ότι πρόκειται για μια σύνθετη πρακτική²¹, που είναι δύσκολο να τυποποιηθεί τόσο ποινικά, όσο και σε επίπεδο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ακριβώς, αυτός ο σύνθετος χαρακτήρας των εξαφανίσεων δυσχέρανε επί μακρόν το έργο των περιφερειακών δικαστηρίων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς δεν υπήρχε ομοφωνία ως προς το ποιο δικαίωμα παραβιάζεται²². Τέλος, είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι, κατά την περίοδο εκείνη, δεν είχε αναπτυχθεί πλήρως η ιδέα των θετικών υποχρεώσεων, η οποία καθόρισε τη μετέπειτα νομολογία του ΕΔΔΑ. Έτσι, οι οποιεσδήποτε ανεπάρκειες κατά τις πρώτες υποθέσεις εξαφανίσεων δεν είναι αδικαιολόγητες²³.

1.2. Η δεύτερη φάση της νομολογίας του ΕΔΔΑ

Η δεύτερη φάση της νομολογίας του Στρασβούργου χαρακτηρίζεται από την κάλυψη των αδυναμιών που αποτυπώθηκαν ανωτέρω. Στις υποθέσεις εξαφανίσεων με εναγόμενο κράτος τη

¹⁵. M. FERNANDA PÉREZ SOLLA, *Enforced Disappearances in International Human Rights*, McFarland & Company, Λονδίνο, 2006, σ. 17.

¹⁶. J. SARKIN, *Putting in Place Processes and Mechanisms to Prevent and Eradicate Enforced Disappearances Around the World*, *South African Yearbook of International Law*, 2013, σσ. 20-48, 34.

¹⁷. B. FINUCANE, *Enforced Disappearance as a Crime Under International Law: A Neglected Origin in the Laws of War*, *Yale Journal of International Law*, 2010, σσ. 171-197, 175.

¹⁸. *Velásquez-Rodríguez κατά Ονδούρας* (Ουσία), ΑΔΔΑ, Series C, No 4 (29 Ιουλίου 1988).

¹⁹. *Caracazo κατά Βενεζουέλας* (Ουσία), ΑΔΔΑ, Series C No 58 (11 Νοεμβρίου 1999); *Blanco Romero κατά Βενεζουέλας* (Ουσία), ΑΔΔΑ, Series C No 137 (28 Νοεμβρίου 2005); *Fairén-Garbi & Solís-Corrales κατά Ονδούρας* (Ουσία), ΑΔΔΑ, Series C No 6 (15 Μαρτίου 1989); *Godínez-Cruz κατά Ονδούρας* (Ουσία), ΑΔΔΑ, Series C No 5 (20 Ιανουαρίου 1989).

²⁰. ΕΔΔΑ *Kurt κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 24276/94), απόφαση της 25ης Μαΐου 1998; ΕΔΔΑ *Çakici κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 23657/94), απόφαση της 8ης Ιουλίου 1999; ΕΔΔΑ *Ismail Ertak κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 20764/92), απόφαση της 9ης Μαΐου 2000; ΕΔΔΑ *Taş κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 24396/94), απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 2000; ΕΔΔΑ *Ciçek κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 25704/94), απόφαση της 27ης Φεβρουαρίου 2001.

²¹. *Yubraj Giri κατά Nepal*, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Committee – HRC) (2011) UN Doc CCPR/C/101/D/1761/2008.

²². UN Doc A/HRC/10/21 (16 February 2009), παρ. 54.

²³. Βλ., αναλυτικά, V. STOYANOVA, *Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, Within and Beyond Boundaries*, OUP, Οξφόρδη, 2024, σ. 310 επ.

Ρωσία, παρατηρείται μεταστροφή στη νομολογία του δικαστηρίου, καθώς πολύ γρήγορα εντοπίστηκε μοτίβο της κρατικής πρακτικής. Έτσι, τα αποδεικτικά εμπόδια που θα είχαν να αντιμετωπίσουν οι προσφεύγοντες κάμφθηκαν και έγινε δυνατή η εν τοις πράγμασι απόδοση δικαιοσύνης²⁴. Περαιτέρω, σταδιακά διευρύνθηκε η έννοια του θύματος, κατά τα διεθνή πρότυπα, ενώ το ΕΔΔΑ αποδέχεται το δικαίωμα των συγγενών των θυμάτων στην αλήθεια. Με άλλα λόγια, στη δεύτερη φάση της νομολογίας του, το ΕΔΔΑ έχει εισέλθει σε έναν γόνιμο διάλογο με τη διαμερικανική και τη διεθνή έννομη τάξη. Οι αναγκαστικές εξαφανίσεις γίνονται κατανοητές μέσα από την ιδιαιτερότητα του φαινομένου και, συνεπώς, οι αντίστοιχες υποθέσεις δεν κρίνονται με τα κλασικά standards του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου²⁵.

Έκτοτε, η συμβολή του ΕΔΔΑ στην αναγνώριση του φαινομένου και στην απόδοση δικαιοσύνης είναι καίρια. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν έμεινε μόνον στις υποθέσεις εξαφανίσεων που αποτελούν μέρος του στρατηγικού σχεδιασμού ενός κράτους. Αντίθετα, αντιμετώπισε ως εξαφανίσεις υποθέσεις των οποίων τα πραγματικά περιστατικά δεν ανταποκρίνονται στον φαινότυπο των εξαφανίσεων. Αυτή του η προσέγγιση επέτρεψε ώστε να θεωρηθούν εξαφανίσεις περιπτώσεις «εξαιρετικών / παράτυπων παραδόσεων» (extraordinary rendition)²⁶. Οι υποθέσεις *El-Masri*²⁷ και *Al Nashiri*²⁸ έχουν κομβικό ρόλο στην κατανόηση των εξαφανίσεων. Το ΕΔΔΑ, με τη νομολογία του, δεν συνέδεσε μόνον τις εξαφανίσεις με αντιτρομοκρατικές μεθόδους, αλλά έδωσε ώθηση στο κανονιστικό πλαίσιο του φαινομένου. Δηλαδή, εάν τα δικαιοδοτικά όργανα έμεναν μόνο στην παραδοσιακή μορφή της πρακτικής, τότε η τυποποίηση του φαινομένου συμβατικά δεν θα είχε παρά ιστορική σημασία. Το γεγονός ότι οι μέθοδοι κάποιων κρατών στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» κρίθηκε ότι ισοδυναμούν με εξαφάνιση, έδωσε το έναυσμα για τον δημόσιο διάλογο περί των σύγχρονων μορφών εξαφάνισης και απέμπλεξε την πρακτική από την κυρίαρχη περιγραφή της²⁹.

Τέλος, το ΕΔΔΑ προχώρησε και στην ουσία υποθέσεων μαζικών εξαφανίσεων, δείχνοντας ιδιαίτερη πρόνοια για τη δικαίωση των θυμάτων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η διακρατική προσφυγή *Κύπρου κατά Τουρκίας*³⁰, όπου το ζήτημα εξετάστηκε ενδελεχώς και επιδιώχθηκε μια συνολική λύση σε επίπεδο Στρασβούργου για τους αγνοούμενους από την τουρκική εισβολή. Ωστόσο, αξίζει να τονισθεί ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεμελίωσε τη δικαιοδοσία του και σε προσφυγές που θα μπορούσαν εύκολα να κριθούν απαράδεκτες, αναδεικνύοντας την ιστορικότητα του φαινομένου και στον ευρωπαϊκό χώρο. Η απόφασή του

²⁴ J. BARRETT, *Chechnya's last hope – enforced disappearances and the European Court of Human Rights*, Harvard Human Rights Journal, 2009, 1, σσ. 33-144.

²⁵ Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ *Luluyev κ.ά. κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 69480/01), απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2006, παρ. 113; ΕΔΔΑ *Mikheyeva κ.ά. κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Nos 61536/08 κ.ά.), απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2014, παρ. 114; ΕΔΔΑ *Z & Khatiyeva κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Nos 39436/06 & 40169/07), απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2014, παρ. 72; ΕΔΔΑ *Aslakhanova κ.ά. κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Nos 2944/06 κ.ά.), απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2012, παρ. 133; ΕΔΔΑ *Imakayeva κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 7615/02), απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2006, παρ. 38, 165; ΕΔΔΑ *Khamila Isayeva κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 6846/02), απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 2007, παρ. 144-145.

²⁶ F. ΝΙ ΑΟΛΑΪΝ, *The Individual Right of Access to Justice in Times of Crisis: Emergencies, Armed Conflict, and Terrorism*, στο: F. Francioni (επιμ.), *Access to Justice as a Human Right*, OUP, Οξφόρδη, 2007, σσ. 57-93.

²⁷ ΕΔΔΑ *El-Masri κατά Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΠΠΔΜ)* (Προσφυγή No 39630/09), απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2012.

²⁸ ΕΔΔΑ *Al Nashiri κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 28761/11), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2015.

²⁹ J. FITZPATRICK, *Rendition and Transfer in the War Against Terrorism: Guantanamo and Beyond*, Loyola Los Angeles International & Comparative Law Review, 2003, σσ. 457-492.

³⁰ ΕΔΔΑ *Κύπρος κατά Τουρκίας* (Εύλογη Αποζημίωση) (Προσφυγή No 25781/94), απόφαση της 12ης Μαΐου 2014.

στην υπόθεση της σφαγής του Katyn³¹ είναι αριστουργηματική σε επίπεδο θεμελίωσης αρμοδιότητας *ratione temporis*³².

Πλέον, το ΕΔΔΑ πρωτοπορεί νομολογιακά σε θέματα εξαφανίσεων. Η πρωτοκαθεδρία του ΑΔΔΑ αποτελεί παρελθόν, κυρίως εξαιτίας της απροθυμίας του να υπαγάγει αντιτρομοκρατικές μεθόδους στην αντικειμενική υπόσταση της πρακτικής των εξαφανίσεων. Έτσι, στον ευρωπαϊκό χώρο οι εξαφανίσεις δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως φαινόμενο αδιάφορο ή ξένο. Οι τρέχουσες εξελίξεις είναι η αφορμή για τον δημόσιο διάλογο σχετικά με τη στοιχειοθέτηση, ή μη, σύντομων εξαφανίσεων, ή εξαφανίσεων που σχετίζονται με πρακτικές απόθησης προσφυγικών ροών³³.

2. Τα δομικά στοιχεία των εξαφανίσεων

Τα κύρια στοιχεία που συνθέτουν μια αναγκαστική εξαφάνιση γίνονται πλέον αποδεκτά, δίχως πολλές δογματικές διαφωνίες. Η αναγκαστική εξαφάνιση αφορά στη στέρηση της ελευθερίας του άμεσου θύματος από άτομα που είναι είτε όργανα του κράτους, είτε δρουν για αυτό. Στη συνέχεια, οι αρμόδιες αρχές αρνούνται οποιαδήποτε ανάμειξη στην εξαφάνιση και δεν παραχωρούν στοιχεία στους συγγενείς ή τους νόμιμους εκπροσώπους του εξαφανισθέντα. Τα τρία παραπάνω στοιχεία οφείλουν να πληρούνται σωρευτικά και έχουν ως αποτέλεσμα να θέτουν το άτομο εκτός της έννομης τάξης. Αποκόπτοντας το θύμα από οποιαδήποτε μορφή έννομης προστασίας, απαλείφεται το αίσθημα δικαιοσύνης και το θύμα είναι απολύτως ευάλωτο απέναντι στον κρατικό μηχανισμό των εξαφανίσεων³⁴.

Τα στοιχεία που συνθέτουν την αντικειμενική υπόσταση των αναγκαστικών εξαφανίσεων είναι γνωστά και υφίστανται ελάχιστες ερμηνευτικές διαφοροποιήσεις στον τρόπο που τα κράτη έχουν εισαγάγει τον ορισμό του εγκλήματος στην εθνική ποινική τους νομοθεσία³⁵. Τα δύο στοιχεία που δεν αναφέρονται στον ορισμό, αλλά θεωρούνται ως συστατικά στοιχεία των εξαφανίσεων είναι, αφενός, ότι συνεπάγεται κακομεταχείριση του θύματος και, αφετέρου, ότι η αναγκαστική εξαφάνιση έχει μεγάλη χρονική διάρκεια. Αυτές οι δύο συνθήκες ορθά δεν αποτελούν στοιχεία του ορισμού της εξαφάνισης και τούτο διότι προκύπτουν από την παραδοσιακή μορφή που λάμβαναν οι εξαφανίσεις.

Πιο συγκεκριμένα, η κακομεταχείριση του θύματος φαίνεται να προκύπτει αυτόματα ως αναγκαίο συστατικό των εξαφανίσεων. Το θύμα τίθεται εκτός νόμου, ακριβώς διότι συνιστά κίνδυνο για το εκάστοτε καθεστώς. Εάν ο βασανισμός του δεν είναι ο σκοπός, τότε ορθά διερωτάται κάποιος γιατί να θέσει ο κρατικός μηχανισμός σε λειτουργία την πρακτική εξαφάνισης³⁶. Η παραπάνω συλλογιστική γραμμή δεν στερείται λογικής, όμως είναι απλουστευτική και έτσι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Πρώτον, ο μετέπειτα σκοπός των κρατικών οργάνων που διαπράττουν αναγκαστικές εξαφανίσεις είναι νομικά αδιάφορος και δεν περιλαμβάνεται ούτε και στην υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος. Δηλαδή, δεν διερευνάται εάν οι κρατικοί λειτουργοί στοχεύουν να θέσουν το θύμα εκτός

³¹ ΕΔΔΑ *Janowiec κ.ά. κατά Ρωσίας* (Προσφυγές Νος 55508/07 & 29520/09), απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2013.

³² G. CITRONI, *Janowiec and others v. Russia: A Long History of Justice Delayed Turned into a Permanent Case of Justice Denied*, *Polish Yearbook of International Law*, 2013, σσ. 279-294.

³³ K. CASTILLA, *Enforced Disappearances in the Context of Migration: A Brief Review of General Comment No. 1 of the Committee against Forced Disappearances*, *International Rehabilitation for Torture Victims*, 2023, σσ. 109-112.

³⁴ UN Doc E/CN.4/1996/38, παρ. 55.

³⁵ I. ΠΕΡΒΟΥ, Σύμβαση των ΗΕ για την Προστασία Όλων των Ανθρώπων από Αναγκαστική Εξαφάνιση, στο: Π. Νάσκου-Περράκη (επιμ.), *Δικαιώματα του Ανθρώπου: Παγκόσμια και Περιφερειακή Προστασία, Θεωρία και Νομολογία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016, σσ. 376-395.

³⁶ G. CITRONI, *The Pitfalls of Regulating the Legal Status of Disappeared Persons through Declaration of Death*, *Journal of International Criminal Justice*, 2014, σσ. 787-803, 799-800.

νομικού πλαισίου, αλλά αυτό αποτελεί αποτέλεσμα των ενεργειών τους. Πολλά θύματα εξαφανίσεων δεν υπέστησαν κάποιας μορφής κακομεταχείριση. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα όλων είναι η εξαφάνιση βρεφών και παιδιών³⁷. Τόσο στην αμερικανική ήπειρο, όσο και σε άλλες χώρες, κυρίως σε περιόδους εμφύλιων συγκρούσεων, η εξαφάνιση ανηλίκων στόχευε στην αποδυνάμωση της άλλης πλευράς. Τα εξαφανισμένα τέκνα, όσων αντιμάχονταν το υφιστάμενο καθεστώς, δίδονταν προς υιοθεσία σε ομοϊδεάτες και υποστηρικτές του καθεστώτος³⁸.

Ακόμη, επισημαίνεται ότι και στις εξαφανίσεις της Κεντρικής και Λατινικής Αμερικής, οπότε και ο βασανισμός των θυμάτων ήταν ο κανόνας, αυτό δεν συνέβαινε ως μέρος της πρακτικής, αλλά ήταν το αποτέλεσμα του φανατισμού, με τον οποίο είχαν εμποτιστεί τα κρατικά όργανα³⁹. Τέλος, η αναγκαστική εξαφάνιση δεν είναι γενικά απαραίτητο να στοχεύει στην πολιτική και σωματική / ψυχική αποδυνάμωση του θύματος, αλλά ενδεχομένως στην παράδοσή του στις αρχές άλλου κράτους.

Η δεύτερη συνθήκη που συχνά θεωρείται συστατικό στοιχείο των εξαφανίσεων αφορά στη χρονική της διάρκεια. Εδώ, δεν πρόκειται για παρανόηση που προκύπτει από την εικόνα που ακολουθεί την τυποποίηση της πρακτικής. Αντίθετα, αυτή η συνθήκη στηρίζεται στη νομική διαφοροποίηση μεταξύ εξαφανίσεων και διοικητικής κράτησης, μυστικής κράτησης, ή κράτησης *incommunicado*⁴⁰. Πιο συγκεκριμένα, κατά τις διαπραγματεύσεις για τη συνομολόγηση της Σύμβασης ΗΕ για τις Εξαφανίσεις, οι συντάκτες συμφώνησαν ότι η αναγκαστική εξαφάνιση αποτελεί πρακτική που παραβιάζει την ατομική σφαίρα προστασίας του καθενός πολύ περισσότερο από την παραβίαση των προτύπων δέουσας διαδικασίας στην κράτηση ή τη στέρηση της ελευθερίας εν γένει. Έτσι, οι εθνικοί κανόνες σχετικά με τη σύλληψη και κράτηση, σε συνδυασμό με τα διεθνή standards, δεν ήταν επαρκείς για την αντιμετώπιση των εξαφανίσεων. Γι' αυτό τον λόγο, η Σύμβαση ΗΕ για τις Εξαφανίσεις προβλέπει στο άρθρο 17 ότι τα κράτη μέρη οφείλουν να μην θέτουν κανέναν σε μυστική κράτηση (*secret detention*), ως μέτρο πρόληψης αναγκαστικής εξαφάνισης. Δηλαδή, η μυστική κράτηση θεωρείται προστάδιο της εξαφάνισης, αφού μπορεί εύκολα να οδηγήσει το θύμα εκτός έννομης προστασίας, στην περίπτωση που συνοδεύεται από άρνηση των αρμόδιων υπηρεσιών να δώσουν στοιχεία για την τύχη του. Βέβαια, η μυστική κράτηση ενέχει το στοιχείο της μη διάθεσης στοιχείων. Άλλως, δεν θα ήταν μυστική⁴¹.

Έτσι, γίνεται αποδεκτό ότι η μυστική κράτηση είναι αποδεκτή εφόσον επιβάλλεται από λόγους δημόσιας τάξης και εθνικής ασφάλειας. Εάν ο κρατούμενος αποτελεί τέτοιο κίνδυνο, τότε η μυστικότητα της κράτησής του είναι επιβεβλημένη και συνίσταται είτε στη μη γνωστοποίηση του τόπου κράτησής του (*secret detention*), είτε στη μη επιβεβαίωση της κράτησης (*unacknowledged detention*), είτε στην κράτησή του υπό συνθήκες πλήρους απομόνωσης (*solitary confinement / incommunicado detention*), είτε στην κράτηση χωρίς την απόδοση κατηγοριών (*administrative detention*). Προκειμένου κάποια από τις παραπάνω μορφές να είναι αποδεκτή, η διάρκεια της μυστικής κράτησης, εδώ νοούμενη ως έννοια ομπρέλα, οφείλει να μην είναι μακρά, καθώς όσο περισσότερο διαρκεί, τόσο περισσότερο εντείνεται ο κίνδυνος εξαφάνισης του θύματος. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η διαφοροποίηση της

³⁷. ΑΔΔΑ *Gelman κατά Ουρουγουάης*, Series C No 221, 24 Φεβρουαρίου 2011, παρ. 133.

³⁸. V. KAISIDOU, *To Remember and Forgive: The Afterlives of Queen Frederica's Childtowns in Contemporary Greek Fiction*, στο: T. Stauning Willert / G. Katsan (επιμ.), *Retelling the Past in Contemporary Greek Literature, Film and Popular Culture*, Lexington Books, NY, 2019, σσ. 85-101.

³⁹. I. PERVOU, *ό.π.*, 2023, σσ. 13-14.

⁴⁰. T. PEPIN, *Short-term Enforced Disappearance: What Mechanisms to Curb this Phenomenon?*, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/ced/cfis/short-term-disap/submission-short-term-ED-CED-WGEID-indv-pepin-en.pdf>, τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2024.

⁴¹. UN Doc A/HRC/13/42, παρ. 28.

εξαφάνισης από τις μορφές που μπορεί να λάβει η μυστική κράτηση ήταν ζήτημα ταυτοτικό κατά τη συνομολόγηση της Συνθήκης ΗΕ⁴². Ένας από τους βασικούς στόχους των συντακτών ήταν να πείσουν για την ανάγκη υιοθέτησης ενός νέου νομικά δεσμευτικού κειμένου, και άρα να αποδείξουν ότι για την αντιμετώπιση των εξαφανίσεων δεν επαρκούσαν οι υφιστάμενοι κανόνες δικαίου και τα αντίστοιχα διεθνή καθεστώτα⁴³.

Όμως, εφόσον το διεθνές πλαίσιο για την αντιμετώπιση των εξαφανίσεων έχει πλέον εδραιωθεί και ο δικανικός συλλογισμός έχει ευθυγραμμιστεί πλήρως με αυτό, τίθεται το ερώτημα εάν η σύντομη, μυστική κράτηση που δεν πληροί τα κριτήρια της δέουσας διαδικασίας μπορεί να αξιολογηθεί με όρους εξαφάνισης. Αυτό το ερώτημα γίνεται πιο σύνθετο, εάν δεν υπάρχει κάποια μορφή κακομεταχείριση του θύματος. Εάν η απάντηση είναι καταφατική, με μόνο κριτήριο ότι το θύμα, έστω και πρόσκαιρα, τίθεται εκτός έννομης προστασίας, τότε οποιαδήποτε μη δικαιολογημένη μυστική κράτηση θα μπορούσε να ισοδυναμεί με αναγκαστική εξαφάνιση. Έτσι, το προστατευτικό πλαίσιο των εξαφανίσεων θα κάλυπτε κρατήσεις που ακολουθούν τη βίαιη καταστολή διαδηλώσεων, κρατήσεις ατόμων που θεωρούνται ιδιαιτέρως επικίνδυνα για τη δημόσια τάξη και εθνική ασφάλεια κ.λπ. Αυτή η λογική απομακρύνεται από οποιαδήποτε αξιολογική ιεράρχηση μεταξύ μυστικής κράτησης και αναγκαστικής εξαφάνισης· και ενώ η πρώτη αποτελεί προστάδιο της δεύτερης βάσει του ισχύοντος διεθνούς συμβατικού πλαισίου, αυτό δεν αποκλείει να αντιμετωπίζεται ως εξαφάνιση⁴⁴.

Σε αυτό το δεύτερο σκέλος, όπου εξετάζεται εάν η διάρκεια και η μεταχείριση του θύματος αποτελούν ποιοτικά χαρακτηριστικά της εξαφάνισης, δεν υπάρχει μέχρι στιγμής σαφής τοποθέτηση τόσο από τη θεωρία, όσο και από τη νομολογία. Η Επιτροπή της Σύμβασης ΗΕ για τις Εξαφανίσεις έχει θέσει το ερώτημα σε δημόσια διαβούλευση, εξετάζοντας επί της ουσίας εάν νοείται μια κατάσταση τέτοια, που θα αντιστοιχούσε στον όρο «σύντομη εξαφάνιση» (short disappearance). Αντίστοιχα, μέχρι στιγμής ούτε στη νομολογία υπάρχει σαφής τοποθέτηση, κυρίως διότι γίνεται δεκτή μια ευρεία διακριτική ευχέρεια των κρατών σε θέματα κράτησης, κυρίως όταν η παρέκκλιση από τα βασικά πρότυπα δικαιολογείται από την ανάγκη να επιτευχθούν κρίσιμοι ανακριτικοί στόχοι⁴⁵.

3. Η υπόθεση *B.Y. κατά Ελλάδας* ως περίπτωση εξαφάνισης

Στην υπό ανάλυση απόφαση του ΕΔΔΑ, τρεις είναι οι βασικές παρατηρήσεις. Πρώτον, το πραγματολογικό σκέλος της υπόθεσης είναι εξαιρετικά σημαντικό για τη διαμόρφωση δικανικής κρίσης. Όπως σε κάθε περίπτωση εξαφάνισης, τα πραγματικά περιστατικά έχουν καίριο ρόλο για τη διακρίβωση ύπαρξης της πρακτικής. Στην υπόθεση *B.Y.*, ενώ εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι πρόκειται για μια υπόθεση που αφορά στη διαδικασία χορήγησης ασύλου και την αξιολόγηση των αιτούντων πολιτικό άσυλο, τα στοιχεία που παρατίθενται από τον προσφεύγοντα δείχνουν τη συστηματική μη διευκόλυνση του αιτούντος για την υπαγωγή του

⁴² J. J. SARKIN, *The Need for a New Paradigm in International Law to Provide International Protection: Learning the Lessons from Past Processes and Designing a Mechanism to Assist Victims of Arbitrary Detentions and Enforced Disappearances in Syria*, *International Human Rights Law Review*, 2021, σσ. 247-290.

⁴³ Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο ΟΗΕ (UN ECOSOC), *Civil and Political Rights, Including Questions of Disappearances and Summary Executions*, 8 Ιανουαρίου 2002, UN Doc E/CN.4/2002/71.

⁴⁴ Βλ. αναλυτικά το ανοικτό κάλεσμα της Επιτροπής κατά των Εξαφανίσεων (Committee against Disappearances) και της Ομάδας Εργασίας για τις Αναγκαστικές ή Ακούσιες Εξαφανίσεις (UNWGEID) προς τη διεθνή κοινότητα για συμβολές σχετικά με τις εξαφανίσεις σύντομης διάρκειας. OHCHR, *Call for Inputs with a View to Issuing a Joint Statement on the Notion of Short-Term Enforced Disappearance*, 16 Αυγούστου 2023, <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/2023/call-inputs-view-issuing-joint-statement-notion-short-term-enforced>, τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2024.

⁴⁵ J. J. PAUST, *The Bush-Cheney Legacy: Serial Torture and Forced Disappearance in Manifest Violations of Global Human Rights Law*, *Barry Law Review*, 2012, σσ. 61-85.

σε καθεστώς ασύλου. Αυτή η συμπεριφορά εκ μέρους των αρμόδιων αρχών λειτουργεί επιβαρυντικά για το εναγόμενο κράτος, ιδίως εάν θεωρηθεί ότι η μετέπειτα απαγωγή και παράτυπη παράδοσή του ήταν προσχεδιασμένες. Συνεπώς, η μη καταγραφή του αιτούντος στα δημόσια αρχεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εντασσόταν σε μια προσχεδιασμένη άρνηση οποιασδήποτε ανάμειξης των αρχών στην εξαφάνιση που ακολούθησε.

Η δεύτερη και σημαντικότερη επισήμανση σχετίζεται με τα οξεία αντανακλαστικά που επέδειξαν οι εκπρόσωποι του αιτούντος, αλλά κυρίως το δικαστήριο του Στρασβούργου, να αξιολογήσουν την περίπτωση του Β.Υ. ως υπόθεση εξαφάνισης. Πιο συγκεκριμένα, η καταδίκη της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ δεν εξαντλείται σε παραβίαση θετικής υποχρέωσης του κράτους να διερευνήσει την υπόθεση ή να παράσχει στοιχεία για την τύχη του θύματος. Αντίθετα, εξετάστηκε εάν το εναγόμενο κράτος παραβίασε το άρθρο 3 και εφάρμοσε πρακτική εξαφάνισης. Τούτο δεν είναι αυτονόητο, καθώς η εναγόμενη χώρα δεν έχει κατηγορηθεί για εφαρμογή της πρακτικής στο παρελθόν και δεν διαπράττει εξαφανίσεις με συγκεκριμένο μοτίβο⁴⁶.

Εδώ, η παράθεση των πραγματικών περιστατικών από τον αιτούντα, αλλά και τα όσα κατέθεσαν οι αυτόπτες μάρτυρες είναι καθοριστικά, εάν ληφθεί υπόψη ότι το ΕΔΔΑ ήρθε ενώπιον μιας περιγραφής που ομοιάζει απίστευτα με αυτές των κλασικών – πια – υποθέσεων που απασχόλησαν του ΑΔΔΑ. Η απαγωγή του θύματος, σε δημόσιο χώρο, από άτομα και οχήματα χωρίς διακριτικά στοιχεία, αλλά με έντονη την πιθανολόγηση σύνδεσής τους με το κράτος, και εν συνεχεία, η άρνηση οποιασδήποτε ανάμειξης στο περιστατικό και η μη παροχή στοιχείων για την τύχη του θύματος συνθέτουν την παραδοσιακή πρακτική εξαφάνισης που καθόρισε επί της ουσίας και την τυποποίηση του φαινομένου. Έτσι, τα πραγματικά περιστατικά δεν καταλείπουν περιθώριο εύλογης αμφιβολίας ότι πρόκειται για αναγκαστική εξαφάνιση. Αυτός είναι και ο λόγος που εξετάστηκε εάν η παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ είναι ουσιώδης και όχι μόνο διαδικαστική, δεδομένου ότι το ΕΔΔΑ κατέληξε εύκολα στο συμπέρασμα ότι η έρευνα που ακολούθησε το επίμαχο συμβάν δεν ήταν αποτελεσματική. Πέραν τούτου, όσο ακριβή και να είναι τα στοιχεία που παραθέτει ο αιτών σχετικά με τις προσπάθειές του για αίτηση ασύλου, η εικόνα παραμένει νεφελώδης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το ΕΔΔΑ ενέμεινε στις βασικές αρχές που έχει υιοθετήσει στο αποδεικτικό σκέλος σε περιπτώσεις εξαφανίσεων. Εάν η εκδοχή του προσφεύγοντος αποκλίνει σημαντικά από αυτή του εναγόμενου κράτους, τότε το ΕΔΔΑ αναλαμβάνει ουσιαστικά ρόλο πρωτοβάθμιου δικαστηρίου. Σε αυτή την περίπτωση, δύναται να κρίνει ελεύθερα όλα τα στοιχεία που του παρατίθενται και να αξιοποιήσει κάθε δυνατό αποδεικτικό μέσο. Ακολουθώντας την πάγια νομολογία του, το δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι εάν ο «αιτών παρέχει λεπτομερή, συγκεκριμένη και συνεπή περιγραφή των σχετικών γεγονότων»⁴⁷, τότε δεν υπάρχει λόγος να μην γίνει δεκτή αυτή η εκδοχή των γεγονότων και η εναγόμενη κυβέρνηση φέρει το βάρος να αντιστρέψει αυτή την πεποίθηση, παρέχοντας εξηγήσεις ικανοποιητικές, πειστικές και ικανές να την αντικρούσουν. Άλλωστε, η αντιστροφή του βάρους απόδειξης είναι συνήθης σε υποθέσεις εξαφανίσεων. Ωστόσο, τόσο από την περιγραφή του αιτούντος, όσο και από τα δημόσια έγγραφα που προσκόμισε το εναγόμενο κράτος, δεν ήταν δυνατό να διακριβωθεί η είσοδος του αιτούντος στην Ελλάδα και η συσχέτισή του με την ελληνική έννομη τάξη. Έτσι, ενώ το ΕΔΔΑ εξέτασε ενδελεχώς εάν υφίσταται παραβίαση ουσίας του άρθρου 3, δεν κατέληξε σε καταφατική απάντηση⁴⁸.

⁴⁶. ΕΔΔΑ Β.Υ. κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 60990/14), απόφαση της 26ης Απριλίου 2023, παρ. 67 επ.

⁴⁷. Ibid, παρ. 78.

⁴⁸. Βλ. και την Κοινή Μερικώς Δυστάμενη Γνώμη των Δικαστών Bošnjak, Schembri Orland και Derenčinonović κατά τους οποίους σε επίπεδο *ad hoc* πραγματολογικής εκτίμησης, τα στοιχεία που παρουσιάζει η πλευρά του προσφεύγοντα επαρκούν για την κατάφαση ουσιώδους παραβίασης του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.

Η τρίτη και τελευταία παρατήρηση αφορά στη σύντομη διάρκεια εξαφάνισης του θύματος (διήρκεσε μόνο για λίγες ώρες, όσες και η εικαζόμενη απόσταση μεταξύ Αθήνας-Αδριανούπολης) και το θύμα δεν φαίνεται να υπέστη μεταχείριση τέτοια που περνά το κατώφλι του βασανισμού ή της απάνθρωπης, εξευτελιστικής, ταπεινωτικής μεταχείρισης. Συνολικά, η υπόθεση του Β.Υ. κείται μεταξύ εξαφάνισης και παράτυπης παράδοσης. Το θύμα τέθηκε εκτός της έννομης προστασίας για σύντομο χρονικό διάστημα και φαινομενικά δεν διέτρεξε κίνδυνο μεγαλύτερο από αυτό οποιουδήποτε υπόπτου για τρομοκρατικές ενέργειες. Υπ' αυτή την έννοια, το ΕΔΔΑ εύκολα θα μπορούσε να μην διερευνήσει διόλου τον ισχυρισμό εξαφάνισης. Ωστόσο, ορθά ετέθη το ζήτημα καθώς η θέση του θύματος εκτός έννομης προστασίας δεν κρίνεται ποιοτικά από την κακομεταχείριση του θύματος ή τη διάρκειά της.

4. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η υπόθεση *Β.Υ. κατά Ελλάδας* δημιουργεί κρίσιμο προηγούμενο για τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το γεγονός ότι το Δικαστήριο δεν την αντιμετώπισε ως υπόθεση κακομεταχείρισης, ή παραβίασης της ΕΣΔΑ κατά τη στέρηση ελευθερίας του ατόμου, συνιστά σημαντική πρόοδο για την αντιμετώπιση των εξαφανίσεων. Το ΕΔΔΑ ορθά έμεινε στα συστατικά στοιχεία της εξαφάνισης, προκειμένου να διαγνώσει εάν υφίσταται η πρακτική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανοίγει ο δρόμος για την καταδίκη των κρατών-μελών της ΕΣΔΑ για πρακτικές που θεωρούνται εκ πρώτης όψεως υποδεέστερες της παραβίασης που συνεπάγεται η εξαφάνιση. Πρόκειται για μία τάση που εξετάζεται διεθνώς και έτσι το ΕΔΔΑ πρωτοπορεί με τη νομολογία του.

Εκτός από τα ανωτέρω, είναι σημαντικό να επισημανθεί και ένα ακόμη στοιχείο. Η αναγκαστική εξαφάνιση θέτει το θύμα εκτός έννομης προστασίας, αδιαφορώντας για το ποια είναι αυτή. Με άλλα λόγια, ο αιτών δεν είχε πρόσβαση στην ελληνική έννομη τάξη. Εάν ληφθεί υπόψη πλήρως η εκδοχή των γεγονότων που παρέθεσε, τότε προκύπτει ότι οι ελληνικές αρχές απεκδύθηκαν οποιαδήποτε ευθύνη θα συνεπαγόταν η καταγραφή των στοιχείων του στα εθνικά αρχεία. Έτσι, η παράδοσή του στις τουρκικές αρχές σήμαινε τη συνειδητή επιλογή του ελληνικού κράτους να μην ασχοληθεί διόλου με την περίπτωση του Β.Υ., είτε παρέχοντάς του άσυλο, είτε εκδίδοντάς τον στην Τουρκία δυνάμει του διεθνούς εντάλματος σύλληψης που εκκρεμούσε σε βάρος του. Εδώ, αναδεικνύεται το εξής ενδιαφέρον στοιχείο. Η εξαφάνιση ως πλήρης αδυναμία πρόσβασης στη δικαιοσύνη (όπως έχει αναγνωρισθεί και κατά τη νομολογία του ΑΔΔΑ) σημαίνει ότι οι εκάστοτε αρμόδιες αρχές δεν μπορούν να αρνηθούν την προστασία σε κάποιο άτομο, ανεξάρτητα από την εθνικότητά του, και πολύ περισσότερο να επιλέξουν σε ποια έννομη τάξη θα υπαχθεί το θύμα. Η υπόθεση *Β.Υ.* θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απλουστευμένη μορφή των υποθέσεων που προέκυψαν από την επιχείρηση Condor στη Λατινική Αμερική⁴⁹. Το θύμα όχι μόνο δεν έτυχε έννομης προστασίας και αποκόπηκε από την πρόσβαση σε οποιαδήποτε μορφή νομικής συνδρομής, αλλά επιπλέον το κράτος υπέδειξε και την έννομη τάξη στην οποία θα υπαχθεί. Αυτός είναι και ο λόγος που οι άτυπες παραδόσεις δεν έχουν κανένα εχέγγυο προστασίας για τον ιδιώτη, καθώς σχεδόν πάντοτε παραδίδεται στις αρχές κράτος όπου κινδυνεύει με κακομεταχείριση⁵⁰.

Συνακόλουθα, η υπόθεση *Β.Υ. κατά Ελλάδας* της επταμελούς σύνθεσης του ΕΔΔΑ αποτελεί μοναδική περίπτωση για τη μετεξέλιξη της νομολογίας στο ζήτημα των εξαφανίσεων, αναδεικνύοντας νέες πτυχές της πρακτικής. Η μοναδικότητα της υπόθεσης δεν έγκειται μόνο στο ότι δεν υπάρχει προηγούμενο της πρακτικής για το εναγόμενο κράτος, αλλά γιατί μπορεί να δώσει σημαντική ώθηση για την πρόληψη και προστασία από εξαφανίσεις. Ο διάλογος μεταξύ του ΕΔΔΑ και της Επιτροπής κατά των Εξαφανίσεων, όπως με άλλα περιφερειακά

⁴⁹. ΑΔΔΑ *Goiburú κ.ά. κατά Παραγουάης*, Series C No 153, 22 Σεπτεμβρίου 2006.

⁵⁰. SCOVAZZI / CITRONI, ό.π., 2007, σ. 42.

δικαιοδοτικά όργανα, είναι πλέον εμφανής και ο γόνιμος χαρακτήρας του αποδεικνύεται από αποφάσεις όπως η εξετασθείσα.